

**Борис Томанић, Преокрет: Југославија и Бугарска у завршној фази Другог светског рата 1943/1944–1945/1946, Catena mundi, Институт за савремену историју, Београд, 2023, 523 стр.**

Односи између Србије/Југославије и Бугарске у нововековној историји испуњени су честим успонима и падовима, обухватајући периоде блиске сарадње и савезништва, с једне, и изразитог непријатељства, с друге стране. Ови преокрети били су посебно нагли у условима рата, понајвише у балканским ратовима и у Другом светском рату. Управо једном од ових значајних историографских проблема посвећена је монографија *Преокрет: Југославија и Бугарска у завршној фази Другог светског рата 1943/1944–1945/1946*, настала из пера младог, мада у српској науци већ познатог историчара Бориса Томанића. Она представља допуњени и нешто измењени део ауторове докторске дисертације „Југославија и Бугарска 1941–1945: Између сукоба и савеза”, одбрањене 2022. на Филозофском факултету у Београду. Сам наслов монографије у погледу наведених хронолошких оквира је, према речима ау-

тора, „нетипичан” али оправдан, јер околности које су Југославију и Бугарску довеле у позицију савезника поткрај 1944. непосредно су исходе из дешавања на светским војиштима током друге половине 1943. године. Већ тада, како аутор правилно закључује, услед немачких пораза на Источном фронту и капитулације Италије који су наговештавали исход Другог светског рата, у Бугарској се говорило о примирју и изласку из рата, док је истовремено отпочео процес убрзаног приближавања комунистичких партија Југославије и Бугарске. С друге стране, за горњу хронолошку границу теме свог истраживања аутор је одредио не окончање војне кампање зараћених страна у мају 1945, већ завршетак рада Париске мировне конференције у октобру наредне године, на којој су дефинисани детаљи мировних уговора са Бугарском и осталим пораженим државама.

Структуру књиге чине предговор, увод, затим две велике целине уређене по хронолошко-тематском принципу и подељене на мања поглавља, закључак, списак извора и литературе, регистар личних имена и белешка о аутору.

У предговору аутор је представио предмет научног истраживања, методе и главне циљеве истраживања. Сем тога дат је кратак осврт на коришћене архивске изворе и референтну литературу, који наводи на закључак да је ауторово истраживање засновано на богатој и разуђеној архивској документацији, похрањеној у неколико најзначајнијих архивских установа не само у Србији већ и у суседним државама. Реч је, најпре, о Архиву Југославије, Дипломатском архиву Министарства спољних послова Републике Србије и Војном архиву, затим о Државном архиву Републике Северне Македоније и о архивима у Бугарској – Централном државном архиву, историјским архивима у Благоевграду, Бургасу, Видину, Габрову, Добричу, Крџалију, Ловечу, Пазарцику, Пернику, Разграду, Смољану, Софији, Шумену, Јамболу и Војноисторијском архиву у Великом Трнову.

Увод обухвата језгровиту и солидну анализу српско/југо-

словенско-бугарских односа у периоду од прве половине 19. века до окончања бугарске окупације јужних и источних делова југословенске територије у Другом светском рату крајем лета 1944. Посебна пажња посвећена је деловању бугарске војске и бугарских окупационих власти на тлу Србије, односно Југославије, током два светска рата. Указано је, такође, на интересе великих сила на овој територији, без којих, како аутор с правом примећује, није могуће у потпуности разумети ни југословенско-бугарске односе. Архивски извори показују да су за будуће уређење балканског простора међу западним савезницима највише интересовања показивали Британци, желећи да наметањем својих решења онемогуће стварање јединствене јужнословенске федерације иза које би стајао СССР. Анализиран је, сем тога, однос између Софије и Загреба, који је, према ауторовим речима, био „један од најсрдацијих односа у осовинском табору”. Коначно, приказан је развој односа између руководства комунистичких партија Југославије и Бугарске, грађених под непосредним и снажно израженим утицајем Москве.

Прва велика хронолошко-тематска целина – „Повлачење

окупатора” – посвећена је анализи прилика у Бугарској током последње две ратне године. Указујући на прве знаке бугарских сумњи у немачку победу, аутор наводи да су представници бугарске владе контакте са западним савезницима остварили у пролеће 1943. У Софији је владало уверење да ће бугарске интересе најбоље разумети Американци, с обзиром на то да је Велика Британија инсистирала на очувању територијалне целovitости својих савезница на Балкану, Грчке и Југославије, чиме је настојала да осигура сопствене државне интересе у овом делу Европе. Отуда су дипломатски и други бугарски представници, тражећи путоказе за излазак Бугарске из рата, најпре успоставили контакте са САД, већ у марту 1943, а са Великом Британијом тек крајем исте године. С друге стране, иако током готово читавог периода рата редовни дипломатски односи између Софије и Москве нису прекидани, бугарско државно руководство потврду својих позиција није тражило у ослонцу на СССР, страхујући од јачања совјетског утицаја и „совјетизације земље”.

Ауторова истраживања показују да су немачке обавештајне службе имале јасна сазнања о колебању бугарског државног

руководства. У вези с тим је током друге половине лета 1943, нарочито после смрти краља Бориса III 28. августа, Берлин вршио снажан притисак на Софију. Ипак, у октобру исте године, у време одржавања Московске конференције, бугарска влада упутила је западним савезницима своју прву, мада неформалну понуду за мир. Преговори о изласку Бугарске из рата потом су вођени у Турској између бугарских и америчких представника крајем 1943. и почетком наредне године. Планове бугарске владе, међутим, умногоме је потирало држање Американаца и Британаца, који нису желели да бугарско питање разматрају без мишљења СССР-а. Тако су о овом проблему дипломатски представници три велике силе говорили током марта и априла 1944. године.

Читав процес утврђивања услова за излазак Бугарске из рата текао је изузетно споро. На томе нису инсистирали ни западни савезници, ни Совјети, па ни сами Бугари, обесхрабрани политиком САД и Велике Британије и забринути за очување суверенитета своје земље после немачке окупације Мађарске у марту 1944. Страховања бугарске владе појачало је убрзано напредовање Црвене армије и

држање Москве која је повукла своје дипломатске представнике из Бугарске уз неколико оштрих нота упућених Софији у априлу и мају исте године. Настојања бугарске владе крајем јула 1944. да преко свог службеног представника отвори преговоре са западним савезницима остала су безуспешна.

У наредним месецима Москва је снагом оружја осигурала сопствене државне интересе у источном делу Балканског полуострва. Приближавање јединица Црвене армије бугарско-румунској граници приморало је бугарску владу да већ 26. августа огласи своју неутралност. Коначно, СССР је објавио рат Бугарској 5. септембра. Наредног дана бугарска влада прекинула је дипломатске односе са Берлином, док је у рат против Немачке ушла два дана касније, 8. септембра. Ова тактика „одуговлачења“, како примећује аутор, осмишљена је у Москви и давала је прилику Отечественом фронту да учврсти своје позиције у циљу преузимања власти у Бугарској. Истог дана отпочело је наступање Црвене армије према југу, а већ неколико сати касније, у ноћи између 8. и 9. септембра, снаге Отечественог фронта запоселе су кључне тачке у Софији. Тек тада, после уласка Црвене

армије и утврђивања совјетског утицаја у Бугарској, отпочели су бројни разговори у вези са бугарским питањем. Отуда не изненађује то што је уговор о примирју са Бугарском потписан 28. октобра управо у Москви, у присуству совјетских, западних и бугарских војних и политичких представника.

У другој великој хронолошко-проблемској целини – „Наступање савезника” – анализирани су односи руководства југословенских и бугарских комуниста крајем Другог светског рата, затим заједничке војне операције југословенских и бугарских снага на југословенском југу после септембра 1944, као и дипломатски односи између Југославије и Бугарске током 1945. и 1946. године. Наглим јачањем позиција народноослободилачких снага у Југославији средином 1944. и победом Отечественог фронта у Бугарској крајем лета исте године остварени су услови за успостављање ближе сарадње између југословенских и бугарских комуниста. Ипак, руководство КПЈ подозревало је од намера бугарским комуниста, имајући пре свега у виду претходна размимотилажења понајвише у погледу решавања македонског питања и планова у вези са Балканским штабом.

Ове супротности превазилажене су под утицајем СССР-а. Приликом посете Јосипа Броза Москви крајем септембра 1944. постигнут је договор о садејству југословенских, совјетских и бугарских снага у предстојећим војним операцијама на тлу Југославије. Југословенско-бугарска сарадња на војном плану добила је званичну форму усвајањем споразума у Крајови 5. октобра исте године, мада су и пре тога, крајем претходног месеца, јединице југословенске и бугарске јединице водиле заједничке борбе против немачких снага у околини Струмице. Анализирајући деловање бугарске војске у последњим месецима рата, током којих је, према званичним подацима, око 30.000 бугарских официра, подофицира и војника било избачено из строја, аутор наводи да је она својим учешћем дала извештај допринос у завршним операцијама за ослобођење Југославије. У вези с тим аутор указује на деловање бугарских јединица у Нишкој офанзиви, Косовској офанзиви, Страцинско-кумановској офанзиви, Брегалничко-струмичкој офанзиви, као и у операцијама на Сремском фронту.

У позадини југословенско-бугарског приближавања поткрај Другог светског рата

стајала је идеја о стварању Балканске федерације, осмишљена у Москви и брижљиво скривана од западних савезника. Убрзо је, међутим, постало јасно да је таква замисао неостварива, понајвише услед противљења западних сила, али и због различитих погледа на низ питања везаних за унутрашње уређење такве државне творевине. За Велику Британију стварање Балканске федерације значило је непосредно угрожавање њених интереса у Грчкој. Подршку Лондону по том питању крајем фебруара 1945. пружиле су САД. Сем тога, у разговорима југословенских и бугарских представника појавило се питање да ли ће федерација бити формирана на основама плуралистичког концепта, на чему је инсистирала југословенска страна, или на дуалистичком принципу, који су заступали бугарски представници.

Југословенско-бугарске супротности испољиле су се и у контексту решавања македонског питања, пре свега у погледу уједињења Вардарске и Пиринске Македоније. Југословенско руководство посматрало је овај проблем независно од питања стварања Балканске федерације, желећи да то уједињење буде остварено у оквиру јединствене македонске федералне

јединице. Насупрот томе, бугарска страна је питање уједињења „две Македоније” непосредно везивала за исход југословенско-бугарских преговора о формирању шире државне заједнице. Бугарски захтеви почивали су на становишту већине у руководству бугарских комуниста, који су стварање овако замишљене македонске федералне јединице видели као издвајање Пиринске Македоније из састава Бугарске и повреду националних бугарских интереса. Идеји о уједињењу Вардарске и Пиринске Македоније снажно се противила и Велика Британија, верујући да ће даља еволуција македонског питања водити ка издвајању Егејске Македоније из састава Грчке.

Имајући у виду све наведено, као и бројне друге противречности које су оптерећивале односе два суседа, аутор закључује да је југословенско-бугарско приближавање крајем и непосредно по окончању Другог светског рата

грађено „на силу” и наметнуто „одозго”, под непосредним утицајем Москве. Потиснуте зарад успостављања „хармоничних” односа у табору земаља „народне демократије”, југословенско-бугарске супротности испољиле су се у пуном обиму свега неколико година касније, у време југословенско-совјетског сукоба 1948. године.

Монографија *Преокрет: Југославија и Бугарска у завршној фази Другог светског рата 1943/1944–1945/1946.* представља значајан допринос проучавању не само југословенско-бугарских односа у назначеном периоду већ и политике великих сила, трајно заинтересованих за прилике на Балкану. Она умногоме расветљава мање познате проблеме у односима две суседне државе, отварајући истовремено нова питања у историографији и нудећи путоказе за даља научна истраживања.

*Др Душан Бојковић*